

Okrugli sto: „Titova koncepcija opštenarodnog ustanka 1941” (IV)

General-pukovnik
dr ĐOKO IVANOVIĆ

Materijalno obezbeđenje oružane borbe u ustanku i tokom 1941. godine

Koncepcija oružane borbe i njenog materijalnog obezbeđenja, dobro osmišljena i pripremljena za date uslove, omogućila je skoro jednovremeno otpočinjanje sa oružanim akcijama i dizanjem opštenarodnog ustanka 1941. godine u celoj zemlji.

Aprilski slom bivše jugoslovenske vojske nije zbunio Komunističku partiju Jugoslavije. Ona se još odranije, čim je osetila da se avet rata sve brže nadvija nad našom zemljom i čitavom Evropom, počela brižljivo pripremati za odbranu slobode svojih naroda. To potvrđuje, pored ostalog, i sledeće:

1. Još 1938. godine Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije dao je direktivu da se odmah otpočne sa obukom u rukovanju oružjem. Zatim se širom zemlje organizuju bolničarski kursevi. Prvi kursisti, napredni omladinci iz sela i gradova, bili su naši prvi bolničari u ustanku koje su teški ratni uslovi terali da danonoćno primenjuju i usavršavaju svoja, na brzinu stečena znanja;

2. Po direktivi Partije napredna inteligencija, radnici i seljaci imali su drugačiji odnos prema obuci u vojsci nego ranije. U đачkim bataljonima, pešadijskim i drugim pukovima i divizijama, na odsluženju vojnog roka, dvomesečnim vežbama i manevrima, trudili su se da što bolje ovladaju vojnom tehnikom i veštinom ratovanja. Na taj način su se budući borci i starešine istinske narodne vojske spremali za predstojeće okršaje;

3. Politburo Centralnog komiteta CK KPJ, na sednici od 10. aprila 1941, saslušavši izveštaj generalnog sekretara u kojem je

ukazano na neminovnost kapitulacije, zauzeo je stavove da se nastavi oružani otpor protiv agresora i pozvao komuniste da skrivaju oružje i da u tom pravcu deluju na vojsku i stanovništvo;

4. Posle savetovanja Centralnog komiteta KPJ, održanog u Zagrebu početkom maja 1941, u zemlji su organizovani brojni vojni komiteti i komisije koji su preduzimali mere za pripremu oružanog ustanka. Ti komiteti i komisije organizovali su prikupljanje raznog materijala i opreme bivših vojnih jedinica i ustanova, zatim oružja, municije, bombi, sanitetskog materijala, prehrambenih i drugih artikala itd.;

5. Centralni komitet KPJ 22. juna 1941. odlučuje da pozove narod na sveopšti ustanak protiv okupatora;

6. Politbiro Centralnog komiteta KPJ obrazovao je 27. juna 1941. Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije s Titom na čelu, a 4. jula, na sednici u Beogradu, donosi odluku da se od manjih akcija pređe na opšti ustanak, razvijajući najpre široku mrežu partizanskih odreda koji su imali brojne političke, borbene, materijalne i druge zadatke.

Uslovi početka i vođenja narodnooslobodilačkog rata ne bi bili potpuno sagledani ako se ne bi opisali i uslovi snabdevanja. U vezi s tim neophodno je, pre svega, osvrnuti se na materijalno stanje zemlje uoči ustanka.

Prvo, vinovnici aprilskog poraza 1941. ostavili su narod bez njegove vojske, bez oružja, opreme, hrane i bez slobode. Goloruki narod je ostao licem u lice sa do zuba naoružanim neprijateljem. Našim narodima su pretili glad, poniženje, ropstvo i smrt.

Drugo, sa aprilskom izdajom nije se stalo. Vojni magacini naoružanja, hrane i razne opreme predavani su okupatoru. Mali broj skladišta je silom obio razgnevljeni i prevareni narod i materijal odneo ispred nosa osvajača. U većini jedinica bivše jugoslovenske vojske oružje i oprema polagani su pred noge agresorima, a stotine hiljada vojnika okupator je odveo u ropstvo.

Treće, posle aprilskog sloma 1941. privreda stare Jugoslavije je razbijena, opljačkana i podeljena između okupatorskih sila novim granicama »državnih« i ekonomskih područja. Stoga se ne može govoriti o ratnoj privredi bivše Jugoslavije, niti o njenom funkcionisanju tokom narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Ono što je ostalo stavljeno je u službu novih gospodara, u skladu sa njihovim ekonomskim sistemom i ratnim planovima.

Međutim, početak oružanih akcija i dizanje ustanka nisu se mogli zamisliti bez odgovarajućih osnovnih sredstava. Borci i najviše rukovodstvo iznalazili su najefikasnije načine za snabdevanje,

pre svega, oružjem, municijom, hranom i sanitetskim materijalom. Zahvaljujući pravilnim, blagovremenim i disciplinovano sprovedenim direktivama rukovodstva Komunističke partije, znatan broj vojnika i rezervnih starešina bivše jugoslovenske vojske nije hteo da preda oružje neprijatelju, već su se s kompletnim naoružanjem i opremom probijali sa udaljenih položaja ili iz kasarni u svoja sela. U nekim krajevima seljaci su kupovali oružje od vojnika bivše jugoslovenske vojske radi spasavanja golog života od terora okupatora i njegovih slugu. Dirljivo je bilo posmatrati, na primer, kako žene i ljudi iz siromašnog dinarskog krša nose iz skladišta sanduke municije, puškomitraljeze, puške i razni drugi vojni materijal i opremu, a ostavljaju brašno i ostale životne namirnice. Partija je tih aprilskih dana živo radila na spasavanju svega što se još moglo spasti. Do oružja i opreme dolazilo se i od dobro pripremljenih i izvedenih oružanih akcija, sabotaza, raznih diverzija, trgovine i sl.

Krajem aprila i tokom maja i juna 1941. prikupljaju se oružje, bombe, municija i drugo, razvrstava i, ono što nije bilo kod boraca, sklanja u dobro maskirana skladišta — tzv. omladinske, partijske, ratne magacine, koje je čuvao i za njih znao veoma mali broj proverenih i odanih ljudi.

Početak ustanka se neumitno približavao, a s njim i početak gigantske četvorogodišnje borbe naših naroda za svoju slobodu. Nikada u istoriji nije se počinjao rat s nepovoljnijim materijalnim obezbeđenjem nego što je to bio slučaj u našoj zemlji 1941. Radali su se vojska, narodna vlast i drugi organi revolucije, ali bez svojih materijalnih baza i bez svoje pozadine u klasičnom smislu.

O strategiji ratne ekonomike narodnooslobodilačkog rata i revolucije, njenim tvorcima i izvršiocima, postignutim rezultatima mogle bi se napisati obimne studije.

Predmet razmatranja ovog priloga je materijalno obezbeđenje, tj. njegova organizacija i izvori. Upravo to je, tokom čitavog narodnooslobodilačkog rata i revolucije, bilo u centru pažnje stratega ratne ekonomike druga Tita. Drugim rečima, to je deo ukupne Titove strategije — vojne, političke i ekonomske — i pored toga što je za materijalno obezbeđenje oružane borbe bio vezan rad svih organa i organizacija narodnooslobodilačkog rata i revolucije.

Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije već početkom jula izdaje uputstva za organizaciju Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, a 10. avgusta, u svom prvom broju »Biltena«, određuje im i zadatke. Među osnovnim zadacima se nalazi i zaštita narodne imovine od okupatorske pljačke. Tačka 4. tog uputstva glasi: »... Oni moraju rušiti sve one objekte koji

služe fašističkim osvajačima: željeznice, mostove, fabrike, radionice, skladišta municije i oružja. Oni moraju svim silama onemogućiti okupatorima da oduzimaju seljacima žito, stoku i ostale namirnice. Rekvirirano žito, stoku i druge namirnice treba silom oduzimati okupatoru i dijeliti narodu, a potrebnu količinu zadržati za ishranu odreda...

Partizanski odredi moraju, s oružjem u ruci, braniti naselja, gradove i sela od fašističkih zuluma. Oni moraju štititi imovinu naroda od okupatorske pljačke...«

To je, drugim rečima, značilo da su se sve životne potrebe naroda morale čuvati silom oružja. Ništa se nije smelo ostaviti okupatoru, jer bi se time poboljšao njegov položaj za dalje vođenje rata. Mnogi naši brdski krajevi su, i pre rata, pri dobrom rodu, imali hrane samo do januara, pa su potrebne količine namirnica, do nove žetve, pretežno nabavljali iz Vojvodine, Slavonije, Metohije i drugih žitorodnih krajeva. Okupatoru je, pored ostalog, bio cilj da opljačka žetvu. Da nije bilo oružane intervencije partizanskih odreda, zavlada bi glad u mnogim krajevima zemlje, a bez potrebnih materijalnih sredstava ostali bi i partizanski odredi. Briga vrhovnog vojno-političkog rukovodstva za bezbednost i ishranu naroda i zaštitu njegove imovine brzo se prenela do najnižih partizanskih komandi i do poslednjeg borca. Odredi su delili svoje zalihe sa narodom i organizovali prenos hrane iz bogatijih krajeva. I obratno, od prvih dana narod je prigrlio svoju vojsku, brinuo se za nju i njenu ishranu. Ljudi su sklanjali sve što bi moglo pasti u ruke okupatoru i nudili partizanskoj jedinici koja bi naišla kroz njihovo selo.

U tački 12. pomenutog uputstva Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije bili su propisani načini ishrane: »Štabovi moraju voditi brigu o ishrani boraca, o naoružanju i drugo. Ishranu treba organizovati zajedno sa komitetima narodnooslobodilačkog fronta koji treba da prikupljaju za fond narodnog oslobođenja. U slučaju gdje takvih komiteta još nema, treba, uz dobrovoljni pristanak seljaka i građana, osigurati ishranu ili plaćati namirnice u gotovom.«

U raznim područjima zemlje i u pojedinim odredima organizovanje ishrane je bilo veoma različito. U tim teškim uslovima ishrana je bila veoma osetljivo pitanje, koje se rešavalo prema mogućnostima i prilikama određenog područja, zadacima i organizaciji dotičnog odreda itd. Hrana se mogla nabavljati na četiri načina: (1) otimanjem od neprijatelja, (2) iz fonda narodnog oslobođenja, prikupljenog od strane komiteta narodnooslobodilačkog fronta, od-

nosno narodnooslobodilačkih odbora, (3) iz dobrovoljno sakupljenih priloga i (4) kupovinom za gotov novac. Koji je način bio glavni a koji sporedni, zavisilo je od jačine odreda, bogatstva i raspoloženja naroda na dotičnom području i konkretnih mogućnosti partizanskih jedinica. Pomenuto uputstvo (tač. 14) obavezivalo je na nabavku sanitetskog materijala: »Štabovi i komandiri moraju se pobrinuti za potreban sanitetski materijal i osoblje radi njege ranjenih i bolesnih.« Zahvaljujući tom uputstvu i preciziranim zadacima u njemu, odredi su od početka imali pravilnu orijentaciju i, prema svojim mogućnostima, stvarali zalihe.

Mali, početni partizanski odredi (gerilski — do naredbe druga Tita o uzimanju jednoobraznog naziva »partizanski«) izvodili su kratkotrajne, iznenadne akcije sa ograničenim ciljem, i to uglavnom noću — birajući mesto i vreme. Oni su bili bez komore i teškog naoružanja. To je odgovaralo tadašnjoj taktici, kada su se borci, uglavnom sami, brinuli o svojoj ishrani, odeći i ostaloj neophodnoj opremi.

Većina partizanskih odreda se u avgustu 1941. sastojala od vodova i četa. Vodovi su obuhvatili rejon jednog, dva ili više susednih sela, a čete uglavnom teritoriju jedne opštine. Brojčano narastanje odreda, širenje njihovih teritorija, povećanje zadataka, brži pokreti i drugo učinili su da je snabdevanje boraca kod svojih kuća postalo krajnje otežano. Briga o ishrani i smeštaju boraca tada prelazi na komande odreda, odnosno četa.

Daljim razvojem ustanka oružana borba je poprimala sve oštriji karakter. Okupatorske snage su sve ređe zalazile po selima. Patrole, odeljenja, pa i jače grupe nisu više smeli da odlaze u pljačku ni u najbliža sela. Okupator je nastojao da kontroliše i koristi osnovne komunikacije. Partizanski položaji bili su organizovani na izlazima iz gradova, a duže držanje tih položaja zahtevalo je i nov način organizacije snabdevanja, pre svega ishrane. Međutim, duže zadržavanje u jednom selu, u čijoj blizini su bili položaji manjih ili većih snaga, brzo ga je ekonomski iscrpljivalo. To više nisu bili borci samo dotičnog sela nego grupe sela ili cele opštine. Zato se hrana, uglavnom, nabavljala na dva načina: sakupljanjem dobrovoljnih priloga, ili kupovinom za gotov novac (zaplenjen ili dobijen od viših komandi). Hrana se, obično, pripremala na jednom mestu.

Porastom broja četa, formiranjem bataljona, pojačanom aktivnošću susednih jedinica i neprijatelja pojavila se potreba za međusobnim pomaganjem i sadejstvom jedinica odreda. Odlaskom jedi-

nica dalje od svojih sela, odnosno teritorije svoje opštine, bilo je potrebno organizovati službe snabdevanja, čije početke vidimo u postavljanju ekonoma u četama i intendantata u bataljonima i odredima. Oni su bili zaduženi za ishranu, naoružanje, podelu ratnog plena, čuvanje novca i sl.

Organizacija sistema snabdevanja zavisila je i od postojanja narodnooslobodilačkih odbora, odnosno fondova narodnog oslobođenja. Partizanski odredi se često javljaju ne samo kao prvi oslobodioci od okupatora nego i kao prvi i neposredni organizatori narodnooslobodilačkih odbora. Oni su u početku često i rukovodili narodnooslobodilačkim odborima i, zbog potrebe da se sve stavi u službu fronta, davali prve zadatke. Tako, na primer, Komanda Posavskog NOP odreda avgusta 1941. postavlja narodnooslobodilačkim odborima, između ostalih, sledeće zadatke: organizovanje ishrane partizana; nabavku odeće i obuće, jahaćih i teglećih konja; prikupljanje preostalog oružja; organizovanje pranja veša; sprečavanje trgovine sa gradovima; kontrolu obližnjih puteva, pripremanje skladišta za oružje, municiju i opremu; obrazovanje fonda narodnog oslobođenja, itd.

Osnivanjem narodnooslobodilačkih odbora narod, pod rukovodstvom KPJ, postepeno uzima vlast u svoje ruke na celoj oslobođenoj teritoriji. Osnovni zadaci odbora bili su da obezbede borce svim sredstvima. Na taj način partizanski odredi dobijaju svoju pozadinu sa svojom narodnom vlašću, čija je celokupna aktivnost podređena interesima narodnooslobodilačke borbe.

Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, naredbom od 26. avgusta 1941. izdatom u trećem broju »Biltena«, blagovremeno upozorava sve partizanske odrede Jugoslavije da preduzmu potrebne mere za snabdevanje svojih boraca u predstojećim teškim zimskim uslovima borbe: »S obzirom na to što se približavaju hladni dani i što će se narodnooslobodilačka borba partizanskih odreda produžiti ne samo preko čitave jeseni već i zime, potrebno je da se već sada preduzmu hitne mere za osiguranje dovoljnih količina zimske odeće i obuće. Potrebno je nabaviti veću količinu toplih kaputa i kožuha. Neka se svaki partizanski štab pobrine za nabavku toga, a u slučaju pomanjkanja sredstava obratiti se hitno Glavnom štabu partizanskih odreda Jugoslavije i navesti tačno koliko je potrebna novčana pomoć, da bismo je obezbedili. Štabovi i komandiri neka se već sada pobrinu da svaki partizan bude snabdeven bar sa jednim rezervnim parom dobrih zimskih cipela ili opanaka. Treba nabaviti toplih vunениh čarapa, džempera i sl. Treba obezbediti pletenje istih na terenu kod seljaka.

Kod nabavke svih tih predmeta treba da se najaktivnije angažuju odbori za sakupljanje narodnooslobodilačkog fonda narodne pomoći.«

Napadi partizana na okupatora postaju sve češći, jači i efikasniji. Partizanske snage naglo rastu i koncentrično napadaju naselja i neprijateljska uporišta. To nalaže dalje usavršavanje sistema snabdevanja, stvaranje rezervi, formiranje komora i dr. Mnogi odredi i narodnooslobodilački odbori organizuju skladišta hrane, odeće i obuće, raznog materijala, radionice za opravku oružja, odeće i obuće. Slobodne teritorije partizanskih odreda su velike i sva njihova aktivnost usmerena je na organizaciono i političko učvršćenje i dalje širenje te teritorije. Na slobodnim teritorijama je bilo više mogućnosti za stvaranje većih rezervi hrane, odeće i obuće. To je bio zadatak gotovo svih partizanskih odreda. Međutim, slobodne teritorije su često imale privremen karakter, jer ponovo su padale u ruke nadmoćnijem okupatoru, a s njima i teško stvorene materijalne rezerve. Stoga su jedinice preduzimale razne mere obezbeđenja svojih skladišta. Tako, na primer, čete Donjolapačkog bataljona i drugih bataljona u Lici imale su u novembru i decembru 1941. tajne magacine, skrivene na teško pristupačnim mestima, koji su bili obezbeđeni vojničkom stražom. Hrana i materijal su se skladištili i u pogodnim, dobro skrivenim pećinama, u gustim šumama ili u podzemnim magacinima — »bunkerima« (Srem, Slavonija itd.).

Organizovanje velikih partizanskih odreda i stvaranje većih slobodnih teritorija počinje u jesen i zimu 1941. na osnovu direktive Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije. Savetovanje u Stolicama, održano 26. septembra 1941, imalo je ogroman značaj za dalji organizacioni, borbeni i politički razvoj oružanih snaga, vođenje oružane borbe, materijalno i sanitetsko obezbeđenje boraca, dalji razvoj revolucionarnih organa narodne vlasti — narodnooslobodilačkih odbora i drugih organa narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Na Savetovanju su donete sledeće odluke: da se u svim pokrajinama pristupi stvaranju većih slobodnih teritorija; da se svuda stvaraju narodnooslobodilački odbori i jača Narodni front oslobođenja i time dalje proširuje baza ustanka; da se pređe na čvrste vojničke formacije i time olakša komandovanje većim operacijama. Za vodove, čete, bataljone i odrede bila su određena i njihova brojna stanja. Na osnovu toga, mogla se uvesti jedinstvenija organizacija snabdevanja u odredima i njihovim jedinicama.

Uporedo sa razvijanjem narodnooslobodilačke borbe i stvaranjem i širenjem slobodnih teritorija nastaju i razvijaju se poza-

dinski organi vojne vlasti — najpre komande mesta, a potom komande područja. Njihovi početni zadaci su bili: obezbeđenje reda u pozadini, popuna partizanskih odreda dobrovoljcima i snabdevanje vojske. Prve komande mesta formirane su 1941. na oslobođenoj teritoriji Srbije — u Krupnju, Požegi i Užicu. Pošto još nisu postojali narodnooslobodilački odbori, te prve komande mesta su ponegde obavljale i funkciju viših organa vlasti, a ne samo mesnih narodnooslobodilačkih odbora. Pozadinski organi narodne i vojne vlasti strogo su vodili računa o racionalnoj potrošnji materijala. Podizali su sušnice za kožu od koje su izrađivani opanci. Vuna je obično predavana seoskim ženama i devojkama koje su plele čarape, džempere i dr. Narodnooslobodilački odbori su pronalazili nove izvore za popunu svojih magacina. Tako, na primer, Opštinski narodnooslobodilački odbor Grahovo i delegati seoskih narodnooslobodilačkih odbora u svojoj rezoluciji od 7. decembra 1941. zaključuju: »Jednoglasno je na cjelokupnoj sjednici rješeno da u selu Zaslepu svi mlinari moraju od ujma koji uzimaju za mljevenje (5 kg na 100) davati 2 kg Narodnooslobodilačkom fondu opštine Grahovske. Organizaciju uredne kontrole i izvršenja ove mjere sjednice delegati su povjerali štabu Grahovskog partizanskog bataljona i opštinskom narodnooslobodilačkom odboru. Osim toga je riješeno, takođe, da mlinari u Zaslepu ne mogu uzimati ujma za mljevenje žita koje pripada narodnooslobodilačkom odboru...«¹

Osnovni izvor za snabdevanje naoružanjem, municijom i ratnom opremom, bio je sve češće ratni plen. O njegovoj pravilnoj podeli vodilo se mnogo više računa nego u početku. Glavni štab narodnooslobodilačkih odreda Crne Gore i Boke naredbom od 11. novembra 1941. naređuje: »U pogledu zauzimanja ratnog plijena, kao i u pogledu hrane, odijela i motocikla, svojina su Glavnog štaba, odnosno štabova odreda, odnosno štabova bataljona i komande čete. Nijedan partizan ne smije na svoju ruku ništa prisvojiti od zaplijenjenog ratnog materijala, niti plijena. Sav ratni materijal i plijen, kao i njegova podjela, vršiće se prema ratnim potrebama pojedinih odreda, odnosno bataljona, odnosno četa.«

Veliki i nepresušni izvori snabdevanja ratnim potrebama bile su razne radionice u operativnim jedinicama i na slobodnoj i na okupiranoj teritoriji. Značaj tih radionica i potrebu za njihovim stalnim razvojem uočio je Tito još na početku ustanka. U naredbi partizanskim odredima od 12. oktobra 1941. Vrhovni komandant ističe: »Partizanske radionice oružja razvijajte do maksimuma. Nemojte zazirati od ideja i predloga koji su puni idealizma i liče

¹ Zbornik dokumenata o NOR-u, tom III, knj. 1, str. 271.

na fantazije nedoraslih kadrova, odnosno polustručnjaka. Tim ljudima od samoinicijative dajte mogućnosti da ostvare svoje ideje i dokažu šta mogu. Uvereni smo da će mnogi pokušaji uspeti, da će mnogi radnici — partizani stvoriti novo oružje ili će uspeti da poprave staro i pokvareno.« I kasnije, tokom čitavog rata, Tito ne zaboravlja razvoj radionica. On je to tražio od operativnih jedinica, organa narodne vlasti, vojnoteritorijalnih komandi, pa i od društveno-političkih organizacija. Stalno je zahtevao proširenje njihovih kapaciteta.

Partizanski odredi, organi pozadinske vojne vlasti, narodnooslobodilački odbori i jedinice su u svojim brojnim radionicama, kao što je već istaknuto, stvarali značajne izvore snabdevanja. Veliku pomoć u oružju, municiji i drugim borbenim sredstvima pružila je prva partizanska fabrika oružja u oslobođenom Užicu, koja je radila pod direktnim nadzorom Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba. U oktobru 1941. Tito je naredio svim jedinicama da pristupe prikupljanju raznog materijala potrebnog za užičku fabriku oružja.² Radnička klasa je prvi put proizvodila oružje za sebe, za svoje drugove, za svoju slobodu. To potvrđuje i kapacitet proizvodnje. Iako u ratnim uslovima, bez dovoljno potrebnog materijala, radnici su dostizali dnevnu proizvodnju od 450 pušaka, dok se za vreme bivše Jugoslavije proizvodilo dnevno svega 180.

Širom zemlje partizanske radionice su proizvodile razno oružje i druga borbeno sredstva, čak i u okupiranim gradovima. Najmasovnija je bila proizvodnja bombi od raznog materijala, različite razorne moći, namene i naziva. Proizvodili su se eksploziv, nagazne mine, oklopna partizanska kola, top, partizanski tenk, paklene mašine, upaljači za daljinsko paljenje, radio-stanice, boce sa zapaljivom tečnošću, metalne papuče za izbacivanje vozila iz šina i drugo.

Tako, na primer, početkom jula 1941. u okupiranom Beogradu ilegalna radionica proizvodi eksploziv, a krajem avgusta i početkom septembra proizvode se bombe i druga ubojna sredstva u brojnim radionicama oslobođene Mačve. U ložionici u Užicu formiran je prvi partizanski oklopni voz. Od ložionice u oslobođenom Drvaru formirana je već 1. jula 1941. velika radionica oružja. Tokom avgusta, pa sve do kraja 1941. i dalje, radionica oružja u Štrbačkom Buku (Lika) proizvodi bombe, protivtenkovske mine, kao i jedan top. Od oktobra 1941. radionica na Petrovoj gori (Kordun) izrađuje,

² Fabrika je proizvela: 2.700.000 pušanih metaka, 90.000 metaka za pištolje, 20.000 pancirnih topovskih granata, 18.000 ručnih bombi, 21.000 pušaka, 300 tromblona, generalno opravila 2 tenka, 2 poljska i 1 PA top, 200 teških mitraljeza i 300 puškomitraljeza (Zbornik dokumenata o NOR-u, tom II, str. 11).

takođe, bombe i vrši opravku i prepravku raznog oružja. U Skoplju je septembra 1941. prva pirotehnička radionica proizvodila ručne bombe, paklene mašine, upaljače za daljinsko paljenje, mine, boce sa zapaljivom tečnošću i dr. Razne, većinom ilegalne, radionice rade tokom 1941. u Sloveniji, a u Crnoj Gori puškarska radionica.

U svim krajevima Jugoslavije tokom 1941. niču i rade krojačke, obućarske, opančarske, stolarske, saračke i druge radionice. Oposobljavaju se stari ili podižu novi mlinovi, pekare, mlekare i druge radionice za preradu i proizvodnju namirnica, duvana itd.

Privredne delatnosti u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji nastajale su i razvijale se, uglavnom, u skladu sa zahtevima strategije ratne ekonomike. Velika preduzeća i fabrike u oslobođenim gradovima produžavali su rad ili su se od njih formirale manje pokretne radionice i druge proizvodne organizacije prema potrebama i mogućnostima u datoj situaciji. Organizacija ratne privrede, kao i organa za snabdevanje u jedinicama, komandama i ustanovama vojnih vlasti u pozadini, narodne vlasti, društveno-političkih i drugih legalnih i ilegalnih organizacija, stvaranje rezervi i stalno širenje materijalne baze, prvenstveno za vođenje operacija i preživljavanje siromašnog dela stanovništva, kao i sve druge aktivnosti usmerene na rast materijalnih potencijala, bila je zasnovana na stavovima ili konkretnim rešenjima Titove strategije ratne ekonomike. Iznalaženje izvora za snabdevanje, kao što smo već rekli, bio je stalni zadatak svih organa narodnooslobodilačkog rata i revolucije, bez obzira na to gde su se nalazili. Međutim, nije bilo važno samo pronaći materijalna sredstva već i to da se do njih dođe na korektan način.

Od siromašnog stanovništva često se nisu mogli uzeti ni dobrovoljni prilozi, jer je i njemu bila potrebna materijalna pomoć. Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije je tokom celog narodnooslobodilačkog rata vodio računa o tome da vojne jedinice, kao i svi drugi organi materijalna sredstva prikupljaju na strogo propisan i krajnje human i elastičan način. Od političke i ekonomske procene, kao i niza drugih činilaca, zavisila je i odluka o vrsti izvora za snabdevanje, odnosno o primeni određene političko-ekonomske mere prema licima koja su idejno i faktički pripadala protivnikovom taboru.

Brojne Titove direktive, naredbe, uputstva i drugi pisani dokumenti o snabdevanju, zasebni ili u sklopu operativnih i drugih zadataka, kao i njegove reči na sastancima i savetovanjima, brojnim istupanjima pred jedinicama, narodnim predstavnicima, društveno-političkim organizacijama, stanovništvom i u raznim drugim

prilikama, imali su i karakter političkih instrukcija — kako spro- voditi u život liniju Partije po tom pitanju, što je bilo od presudne važnosti za dalji tok narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Time je Tito neprekidno obogaćivao stavove i načela strategije ratne ekonomike, počev od načina pribavljanja materijalnih sredstava i njihove upotrebe do ostvarenja konačnog cilja — stvaranja sve moćnije i šire organizovane materijalne baze, u skladu sa vojnom i političkom strategijom.

U narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji Tito je mnogo go- vorio i pisao o partizanskoj taktici, razvijao je prema datoj situaciji i uslovima u kojima su se izvodila dejstva, ali uvek sa istim ciljem: potući neprijatelja i doći do ratnog plena koji će partizanskoj vojsci omogućiti još snažnije udare. U pismu Operativnom štabu Narod- nooslobodilačkog partizanskog odreda za Hercegovinu februara 1942, Tito ističe: »Nikad ne dozvoliti da vam neprijatelj naturi frontalnu borbu. Tu borbu mi ne možemo izdržavati zbog slabosti u naoru- žanju. Neprijatelja treba hvatati u zasjedama i brzim prepadima. To nam donosi plijen i u municiji i oružju, što je za nas osnovni problem...«

U osnovi, tokom 1941. godine udareni su organizacioni temelji sistemu snabdevanja i načinu pronalaženja i korišćenja izvora snab- devanja. Stvoren je velik broj manjih, ali prostranih slobodnih teritorija, koje su se organizaciono i politički učvršćivale i stavljale sve svoje snage u službu fronta. Razvijana je materijalna baza za dalje vođenje oružane borbe. Formiran je velik broj seoskih, opštin- skih, sreskih, okružnih i pokrajinskih narodnooslobodilačkih odbora preko kojih je narod čvrsto uzimao vlast u svoje ruke. Time su partizanski odredi dobijali siguran oslonac — svoju narodnu vlast, čija je celokupna aktivnost bila usmerena na materijalno obezbe- đenje i zdravstveno zbrinjavanje jedinica i na dalji razvoj narodno- oslobodilačke borbe i revolucije.

Preko partijskih organizacija, narodnooslobodilačkog fronta, ro- doljuba, simpatizera itd., stvoreni su mnogobrojni kanali preko kojih su se izvlačili razni materijal i oprema sa okupirane na slo- bodnu teritoriju. Mnogi od tih kanala su funkcionisali sve do oslo- bođenja zemlje i bili značajan izvor snabdevanja, naročito sanitet- skim materijalom.

Partizanski odredi, ma koliko brojni, čvrsti, sa velikim borbe- nim iskustvom i visokim moralom, brojnim udarnim i veoma po- kretnim bataljonima, ipak su bili vezani za određenu veću ili manju teritoriju. Nove potrebe i stečena iskustva zahtevali su drugačiju organizaciju partizanskih jedinica — da ne budu vezane samo za

određenu teritoriju već da svoja dejstva prenose i u druga područja, da prema potrebi pomažu drugim jedinicama, da narodnooslobodilačku borbu prenose i u druge krajeve, da se širi oslobođena teritorija. Drugim rečima, trebalo je preći na viši oblik organizacije vojnih jedinica.

Odlukom Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije formirana je 1. proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada, 22. decembra 1941. Time su udareni temelji regularnoj armiji u narodnooslobodilačkom ratu i stvoreni uslovi za prelazak u višu etapu razvoja Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, pa i u razvoju ratne ekonomike.

Da bi struktura i organizacija Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije bile jedinstvene za sve jedinice, bez obzira gde će se formirati, Vrhovni štab izdaje Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada.³ Prema njemu, bataljoni broje 300 ljudi i sastoje se od tri do četiri čete. Svaka jedinica ima i svoju komoru. U tački 10. Statuta piše: »Komora se sastoji iz onoliko odeljenja koliko ima bataljona, više jedno za jedinice štaba brigade. Komora može biti: kolska, konjska i mehanizovana.

Bataljone prate njihovi komorski dijelovi pri dodeljivanju samostalnih zadataka.

Pri skupnom dejstvu brigade komora može biti objedinjena...«

Organizaciji komora posvećena je velika pažnja zbog njihovog ogromnog značaja za partizanski način ratovanja. Njihova uloga je porasla sa formiranjem brigada, koje više nisu vezane za određenu teritoriju i čija se dejstva karakterišu smelim, brzim i dubokim prodorima u neprijateljsku pozadinu. Komore su omogućavale brze prodore i zato su morale biti lake i brzopokretne da bi pratile svoje jedinice.

Komore su bile sposobne da same sebe štite od manjih neprijateljskih napada za vreme razmeštaja, dotura, u pokretu ili pri evakuaciji. Ljudstvo komora bilo je angažovano i na raznim drugim dužnostima: u skladištima, radionicama, bolnicama, kuhinjama, mlinovima, na straži i dr. Komore su bile pokretne rezerve jedinica i nosile su teško naoružanje, municiju, hranu, raznu opremu i materijal, kuhinje itd. i omogućavale uredno snabdevanje na dugim i teškim partizanskim marševima. One su obavljale i transportnu službu u borbama i van njih. Služile su i kao rezerva za prenošenje

³ J. B. Tito: *Stvaranje i razvoj JA*, str. 84, i *Vojna djela I*, 1941—1945., VIZ JNA, Beograd 1961, str. 64—67.

ranjenika. Stoga je u Statutu proleterskih brigada organizaciji komora posvećen veliki prostor.

Bio je dug i težak put od početnog snabdevanja partizanskih odreda i izbeglica pa do funkcionisanja materijalnog obezbeđenja vojske i stanovništva osnovnim životnim i borbenim sredstvima kojima se raspolagalo tokom narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Inicijator i organizator prikupljanja svih sredstava za borbu, još u aprilskom slomu bivše jugoslovenske vojske, i pripremanja jedinica za dejstva u zimskim uslovima 1941/42. bio je generalni sekretar Komunističke partije i vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije drug Tito. On je vizionarski utvrđivao načela i postupke u snabdevanju. Oblikovao je međusobne odnose, prava, obaveze i funkcionisanje narodne i vojne vlasti u pozadini i operativnih jedinica, a posebno njihovih organa za snabdevanje, vodeći računa o njihovoj organizacijsko-formacijskoj strukturi i osposobljavanju za rad u ratnim uslovima.

Tito se bavio problematikom ratne ekonomike jer je bio duboko svestan njenog uticaja na ratna dejstva i strategiju i taktiku narodnooslobodilačkog rata i revolucije u celini. I obratno, znao je koliko su širenje narodnooslobodilačkog pokreta, uspesi Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije i sve veće rasplamsavanje narodnooslobodilačke borbe, čak i usred okupiranih, dobro čuvanih i utvrđenih gradova, uticali na širenje materijalne baze, na stalno povećanje materijalnih potencijala i na organizovan razvoj svih grana ratne ekonomike, a time i na stvaranje sve povoljnijih uslova za izvođenje složenijih vojnih operacija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Koliko je vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije bio opsednut materijalnom bazom fronta, koliko je cenio njen značaj za uspešan razvoj narodnooslobodilačke borbe, vidljivo je iz većine njegovih direktiva i drugih dokumenata. Navešćemo samo Titovo istupanje na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, novembra 1943. Posle tri godine rata, usred Hitlerove tvrđave i tvrđave njegovih saveznika, čak i posle kapitulacije fašističke Italije i dolaska do dragocenog ratnog plena u oružju, municiji i hrani, Tito je rekao:

»Prvi i najvažniji zadatak Nacionalnog komiteta u sadašnjem času jeste pitanje oslobođenja zemlje, i njegova pažnja mora biti, uglavnom, usmjerena u tom pravcu... Prema tome: sve za front, sve za pobjedu — ostaje još uvijek vodeća parola. Pitanje prehrane i uopšte snabdijevanja vojske, to je jedan od najvažnijih problema od kojih zavisi uspjeh naše dalje borbe...«